

Voor dit boek is papier gebruikt dat onafhankelijk is gecertificeerd door FSC® om verantwoord bosbeheer te waarborgen. Kijk voor meer informatie op www.harpercollins.co.uk/green.

Hollandia is een imprint van Uitgeverij HarperCollins Holland, Amsterdam.

Copyright © 2025 Floris van Hees en Ivar Smits
Omslagontwerp en vormgeving binnenwerk: Mark van den Driest
Omslagbeeld: Floris van Hees en Ivar Smits
Illustraties: Earik Wiersma
Foto auteurs: Rafael Godim
Druk: Print Best

ISBN 978 90 641 0798 6
ISBN 978 90 641 0799 3 (e-book)
NUR 484 / 508
Eerste druk april 2025

HarperCollins Holland is een divisie van Harlequin Enterprises ULC. ® en ™ zijn handelsmerken die eigendom zijn van en gebruikt worden door de eigenaar van het handelsmerk en/of de licentienemer. Handelsmerken met ® zijn geregistreerd bij het United States Patent & Trademark Office en/of in andere landen.

www.harpercollins.nl

Elk ongeoorloofd gebruik van deze publicatie om generatieve kunstmatige-intelligentietechnologieën (AI-technologieën) te trainen is uitdrukkelijk verboden. De exclusieve rechten van de auteur en uitgever worden hierbij niet beperkt.

Niets uit deze uitgave mag openbaar worden gemaakt door middel van druk, fotokopie, internet of op welke andere wijze dan ook zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Het e-book is beveiligd met zichtbare en onzichtbare watermerken en mag niet worden gekopieerd en/of verspreid.

**Voor Luc, Jule, Julian, Okke,
Kato, Bastiaan en Aniek**

Onze neefjes en nichtjes

inhoud

Onze route	6
Voorwoord	8
Over dit boek	11

DEEL EEN

1. Noordwaarts	14
2. De ganzen achterna	31
3. De Biskaje over en uit	42

DEEL TWEE

4. Spaanse zon	54
5. Wijn, spijs en geld	63
6. Mediterrane zomer	70
7. Adriatische Zee	74
8. Een andere wereld	80
9. Kleine eilanden, grote lessen	86
10. Verrassend Kaapverdië	92

DEEL DRIE

11. Boeiend Brazilië	98
12. Furious fifties	109
13. Door de wildernis	120
14. Backpacken door Zuid-Amerika	131

DEEL VIER

15. Het eindeloze blauw	140
16. Gevangen in een droombestemming	148
17. Storm	160
18. Een hogere versnelling	165
19. Tender Loving Care	178
20. Gestrand in Nieuw-Zeeland	182
21. Acht	190

DEEL VIJF

22. Verbonden met het land	200
23. Eilandhoppen door de Indische Oceaan	209
24. Goede Hoop	218
25. De wereld rond	227
26. Schitterend Suriname	240

DEEL ZES

27. Natuurbescherming in de Caraïben	248
28. Land van contrasten	257
29. De Vikingroute	270

DEEL ZEVEN

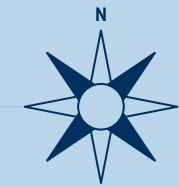
30. Thuiskomen in slow-motion	280
31. Een duurzame toekomst bestaat al	285
32. Overstag	293

Onze boot	298
Dankwoord	300
Noten en bronnen	302
Duurzame oplossingen	304

- Gezeilde route
- Landreis
- Bezochte duurzame oplossingen
- De duurzame oplossingen in dit boek

0 1000 km
0 1000 Nm
Op de evenaar

Gezeilde route

Landreis

Bezochte duurzame oplossingen

De duurzame oplossingen in dit boek

Ubuntu

Jong geleerd

Groots wonen in een klein huis

Kringloopmaterialen

Rechten voor de natuur

Regeneratieve landbouw

Koraaltuinieren

Wilden dieren redden

Earthship Ushuaia

Vleesloos in Buenos Aires

Natuurkoffie

Oceaanbossen

Ubuntu

Ibiza's groene hart

Lokale munt voor een circulaire economie

Gemeenschapslandbouw

Hernieuwbare energie

Ecodidwetgeving

Democratie op het werk

Zeilend vrachtvervoer

Minder is meer

VOORWOORD

.....

Het is beter om het één keer te zien dan er altijd maar over te praten, stond er onder het standbeeld van Genghis Khan op zijn paard, in zijn geboorteplaats aan de Ononrivier in Mongolië. Mongolië, het land van ultieme nomaden, is het thuis van de nakomelingen van Genghis Khan, mensen die met de seizoenen meereizen, altijd de horizon verder verleggend. Nomaden hebben geen lasten zoals huizen, hypotheek, auto's, kledingkasten of garages vol spullen. Hun minimalistische levensstijl betekent dat ze alleen nemen wat nodig is om zichzelf en hun kameel, paard of rendier te voeden, en pas terugkeren wanneer het land weer is hersteld. In Mongolië leerde ik hoe het zou kunnen zijn als we allemaal in balans met de natuur zouden leven, een kleinschalig, bescheiden en duurzaam bestaan. Maar helaas zijn we op de verkeerde weg, want volgens de Verenigde Naties zal in 2050 70 procent van de wereldbevolking in steden wonen. En hoewel steden slechts

2 procent van het aardoppervlak bedekken, verbruiken stedelingen 75 procent van alle materiële hulpbronnen.

Toen ik jaren geleden hoorde van het noma-denplan van Ivar en Floris, raakte ik hoopvol. Al reizen ze niet te paard, kameel of rendier, maar met *Lucipara*², hun zeilschip. 'Het is niet alleen een zeilreis rond de wereld, maar ook een reis langs duurzame alternatieven,' verzekerde Ivar me. Wie droomt er niet van zo'n expeditie? Maar hoe zet je zomaar je carrière opzij, laat je het dagelijks leven achter je, en duik je in een avontuur zonder financieel vangnet? Het was Ivars jongensdroom, en met de gedetailleerde planning en steun van Floris metamorfoseerde het van een zeilexpeditie rond de wereld tot het omvangrijke *Sailors for Sustainability*-project.

Hoe kun je in een paar honderd woorden recht doen aan dit immense avontuur op

zee en hun inventarisatie van de bijzonderste duurzame oplossingen? Ze zijn acht jaar onderweg geweest: niet alleen voor het avontuur, maar ook voor hun roeping. Ze bieden ons positieve inzichten, en vooral: hoop. Hoop die wordt aangewakkerd door gedreven mensen over de hele wereld die, door zelfredzaamheid en burgerparticipatie, de planeet beter en duurzamer maken.

'Als we onze boot niet goed onderhouden, of door onze voorraden heen zijn, zijn we verloren. Net zoals de mensheid afhankelijk is van Ruimteschip Aarde. Onze planeet is alles wat we hebben. Ons lot is verbonden met dat van de aarde. Schoon water, schone lucht en gezonde grond zijn van levensbelang, maar beperkt. We moeten er zuinig op zijn, voor onszelf, het andere leven op aarde en toekomstige generaties. Waarom staan zo weinig mensen daarbij stil? Is het onwetendheid, onverschilligheid of afstomping?' vraagt Floris zich af.

Wanneer je midden door de pracht van de natuur navigeert, word je onverbiddelijk geconfronteerd met zowel haar kracht als haar kwetsbaarheid. Het is nauwelijks voor te stellen dat de mens enige invloed zou kunnen hebben op zo'n onmetelijke schoonheid. En toch ging 2024 de boeken in als het warmste jaar ooit, en inmiddels ervaart iedereen op aarde de gevolgen van de opwarming. Ik herinner me mijn expedities naar de Noord- en Zuidpool en hoe ik daar de verwoestende impact van klimaatverandering met eigen ogen zag. Dat was mijn *tipping point* - het moment waarop mijn missie als klimaatjournalist en filmmaker begon. Ook Ivar en Floris kregen dagelijkse porties ongerepte schoonheid

voorgeschied, maar ze zagen ook de verwoestende realiteit van de klimaatcrisis: de plastic soep in de oceaan, smeltende gletsjers, ontbossing op afgelegen eilanden, afvalbergen vol wegwerpartikelen en de steeds extremer wordende temperaturen en stormen.

Tijdens hun oversteek naar Nieuw-Zeeland ervoeren ze momenten van kwetsbaarheid - duizenden mijlen water zonder land in zicht. Ze voelden zich klein en nietig, moederziel alleen op de immense Stille Oceaan, terwijl hun zeilschip dapper de hoge golven en felle winden trotseerde. Het is juist in zulke gevechten met de elementen dat je pas echt het leven voelt, en het zaadje wordt geplant om deze waanzinnige Moeder Aarde te beschermen.

Ivar en Floris nemen je mee op avontuur op zee. Ze schrijven over de mooie, grillige kusten, dolfinnen die voor de boeg springen en de kameraadschap met andere zeilers. Maar je voelt ook de spanning en machteloosheid die zij ervoeren wanneer dingen anders liepen dan gepland. *Plans are written in the sand at low tide*,³ schrijven ze luchtig, maar het is duidelijk dat elke tegenslag opnieuw veerkracht, doorzettingsvermogen en daadkracht vereist. Van een losgeslagen anker voor de kust van Stromboli naar water in de kajuit bij de Italiaanse Riviera, van de aanhoudende tegenwind in Patagonië naar het ontsnappen aan een orkaan in Nieuw-Zeeland. Geen wonder dat Floris af en toe slape-loze nachten had en soms twijfelde aan de missie. Want zoals ze zelf schrijven: Ivar is de zeiler die van de zee houdt, en Floris wil zeilen om aan land te komen, om culturen en projecten te ontdekken. Het is ongetwijfeld de combinatie van zee en land die dit boek zo fascinerend maakt.

OVER DIT BOEK

Overstag staat vol met unieke initiatieven die wereldwijd al door mensen van daar worden uitgevoerd. Neem bijvoorbeeld het project van koraal tuinieren, waarbij gezond koraal wordt gekweekt op stellages onder water, om later te worden getransplanteerd naar afgestorven riffen. Of het initiatief op het Deense eiland Samsø, waar iedereen profiteert van de opbrengst van windenergie, waar duurzaamheid geen opoffering is, maar juist een zegen. Of het agro-ecologische koffienatuurbos in Brazilië, waar families met duurzame technieken de bodem herstellen en biologische koffie verbouwen. Of de geschiedenis van de Rapa Nui, die negen eeuwen geleden naar Paaseiland kwamen en, geïnspireerd door de *mana* van hun voorouders, zich telkens opnieuw uitvonden om te overleven. Na het lezen van *Overstag* kun je niet anders dan wat optimistischer worden van al die *beacons of hope* - initiatieven die ons inspireren en motiveren om onze acties en

ons gedrag te veranderen. We mogen Ivar en Floris dankbaar zijn voor hun tijd, onderzoek en energie voor en tijdens hun reis, die ons als *armchair*-reizigers meeneemt op hun avontuur.

Genghis Khan merkte in de twaalfde eeuw al op dat ervaringen opdoen meer in mensen teweegbrengt dan alleen maar erover discussiëren. Ik ben trots op mijn twee dierbare vrienden dat ze dit advies ter harte hebben genomen en ons verwennen met dit bruisende boek.

Bernice Notenboom
Klimaatjournalist

.....

‘Een boek schrijven!’ riepen we steevast in koor zodra ons iemand vroeg wat we na onze wereldreis zouden doen. Want het langeafstandzeilen is dan voorlopig voorbij, maar onze missie gaat door: mensen inspireren met duurzame oplossingen zodat steeds meer mensen kunnen zien dat een duurzamere levensstijl mogelijk is. Met dit boek nemen we je mee op onze reis rond de wereld, zoals alleen een boek dat kan. Je volgt onze zeilroute en beleeft spannende avonturen alsof je bij ons aan boord bent. Onderweg nemen we je mee naar bijzondere ontmoetingen met duurzame pioniers. Zij maakten ons enthousiast en gaven ons hoop voor de toekomst. Dat gevoel willen we doorgeven.

Toen wij in 2016 vertrokken, moesten we regelmatig uitleggen wat duurzaamheid is. Sindsdien is er wereldwijd steeds meer aandacht voor duurzaamheid en duurzame initiatieven, het is van niche naar mainstream gegaan. Ja, zelfs naar het verdomhoekje,

want vanwege ‘duurzaamheid’ mag van alles niet meer, suggereren sommige opinie-makers. Duurzaamheid wordt tegenwoordig ook zó breed geïnterpreteerd dat de betekenis is vervaagd. Het begrip wordt zelfs misbruikt voor greenwashing. Het is namelijk makkelijker om te stellen dat je duurzaam bezig bent dan om het écht te zijn. Volgens ons betekent duurzaamheid: een manier van denken en handelen die al het leven respecteert, de natuurlijke hulpbronnen van de aarde niet uitput en voor iedereen mogelijk is. Met andere woorden, het is een manier van leven die tot in de verre toekomst kan worden volgehouden. Met die definitie in ons achterhoofd hebben wij tijdens onze reis continu gezocht naar voorbeelden.

Duurzaamheid als begrip is dan wel bekender geworden, maar de noodzaak voor verduurzaming is de afgelopen jaren alleen maar groter geworden. Niet alleen vanwege de escalerende klimaatcrisis, maar ook

vanwege het verlies aan biodiversiteit, de voortdurende vervuiling van lucht, aarde en water, de steeds verder groeiende sociale ongelijkheid en de financieel-economische crisis. Want duurzaamheid omvat zo veel meer dan alleen het klimaat. Ook dat wilden we laten zien.

Gedurende meer dan acht jaar deden we online research, zetten we oproepen op sociale media en kregen we van alle kanten tips over duurzame initiatieven. Vaak maakten we afspraken, soms gingen we spontaan ergens langs. Zo ontmoetten we talloze mensen die ons enthousiast te woord stonden. Meestal besloten we achteraf of een initiatief een eigen verhaal waard was. Sommige vonden we te idealistisch of kleinschalig. Bij andere hadden we het gevoel te veel in herhaling te vallen. Uiteindelijk hebben we zevenenzestig duurzame oplossingen gedocumenteerd, waarvan er vele in dit boek zijn opgenomen. Deze verhalen belichamen zowel de ecologische, sociale als spirituele aspecten van duurzaamheid. Een twintigtal hebben we in aparte kaders nader toegelicht, met daarbij suggesties hoe je die oplossing ook zélf kunt toepassen (#DOEM). Met symbolen hebben we geïllustreerd aan het behalen van welke *Sustainable Development Goal* (SDG) van de Verenigde Naties de duurzame oplossing primair bijdraagt. Verder vind je QR-codes die naar het uitgebreide artikel en de video op onze website linken. Daar vind je ook de duurzame oplossingen die geen plek in dit boek kregen en kun je nog veel meer foto's, video's en relevante links bekijken.

Wij zijn ervan overtuigd geraakt dat de mensheid een andere koers moet gaan varen om te kunnen overleven. Kort gezegd:

we moeten OVERSTAG. Hoe die nieuwe koers eruit kan zien, willen we laten zien aan de hand van de verhalen van de duurzame pioniers die we onderweg hebben ontmoet. Want dat hoopgevende beeld verdient het om een breed publiek te krijgen, zodat duidelijk wordt dat duurzamer leven gewoon kan, zonder daar echt iets voor op te hoeven geven. Integendeel, we krijgen er juist heel veel voor terug. Gezonder eten, schonere lucht en water, een ecosysteem dat meer in balans is, eerlijker verdeelde welvaart, zelfs meer geluk en tijd voor elkaar. Mensen zijn al eerder in staat geweest om grote maatschappelijke veranderingen door te voeren, maar die koerswijzigingen gingen niet zonder strijd en samenwerking. Net als nu. Strijd tegen de gevestigde belangen, die zich aangetast voelen in hun rijkdom en invloed. Samenwerking tussen verschillende coalities die een ecologisch houdbare en sociaal rechtvaardige samenleving nastreven, want samen staan we sterk. Ook dat aspect van duurzame verandering hebben we in het boek een plaats willen geven.

Ten slotte hebben we met uitgeverij Hollandia ons best gedaan dit boek zo duurzaam mogelijk te drukken. Dat betekent concreet: een Europese drukker om transport te minimaliseren, FSC-papier om het bos te ontzien en lichtere kleuren om drukinkt te besparen. Net zoals alles bij duurzaamheid is beter maar het halve verhaal. Minstens zo belangrijk vinden wij: minder. Dus geef dit boek vooral ook door aan iemand anders, het liefst nadat je het eerst zelf gelezen hebt natuurlijk.

We wensen je veel duurzame inspiratie.

Floris en Ivar
Sailors for Sustainability

deel een

WE DO NOT INHERIT THE EARTH FROM OUR ANCESTORS.

WE BORROW IT FROM OUR CHILDREN.

- INHEEMS-AMERIKAANSE UITDRUKKING

1. NOORDWAARTS

De maan schijnt vannacht niet. In plaats daarvan verlichten sterren de hemel tot aan de horizon. Alleen de felle lichtstraal van de Brandaris onderbreekt met geruststellende regelmaat het schouwspel, alsof de markante vuurtoren van Terschelling ons uitzwaait. Terwijl Floris binnen ligt te slapen, zit Ivar in de kuip te rekenen. De eerste etappe verloopt niet volgens plan. Met de ebstroom vertrokken we vanaf Harlingen en spoelden we het zeegat uit, maar sindsdien gaat het traag. Té traag. De voorspelde wind laat het afweten en uren verstrijken zonder dat we noemenswaardige vooruitgang boeken. Ivar peinst over de sterke stroming in de Elbemonding. Die willen we mee hebben, niet tegen. Hij twijfelt of hij de motor moet starten, want we hebben ons voorgenomen om hem alleen te gebruiken als het echt niet anders kan. Om brandstofkosten te besparen, maar ook om onze emissies zo laag mogelijk te houden. Ivar luistert naar het zachte ruisen van de boeg golf. We hebben

zeilplannen voor jaren, dus we hebben alle tijd, besluit hij. Het weer trekt zich ook de volgende dag niets van onze plannen of het weerbericht aan. Tergend langzaam schuiven we eerst aan de Nederlandse en dan aan de Duitse Waddeneilanden voorbij. Het is al avond als de wind uit het niets ineens aantrekt. 'Reven, nu!' roept Ivar. Floris haast zich naar de mast om het grootzeil een stuk kleiner te maken. Ivar stuurt. In volle vaart vliegen we op talloze vrachtschepen af. Zij verraden dat wij de Elbemonding naderen. Terug in de kuip wordt Floris duizelig van wat hij op het digitale navigatiescherm ziet: een wirwar van driehoekjes die elk een schip vertegenwoordigen. Ze liggen precies op onze route. 'Hoe gaan we die in vredesnaam allemaal ontwijken?' Ivar tuurt in de verte en houdt koers. 'Ze liggen voor anker,' merkt hij droogjes op. En inderdaad, we kunnen eenvoudig om de

gigantische gevaarten heen sturen terwijl het steeds donkerder wordt. We zijn de laatste amper gepasseerd of de wind doet er nog een schepje bovenop. De boot racet vooruit, terwijl metershoge golven ons achtervolgen. 'Tien knopen. Zo hard heeft Luci nog nooit gevaren,' grijnst Ivar. 'We hebben de stroming mee.'

Samen turen we naar alle lichtjes die dichterbij komen. Knipperende rode en groene lichten bakenen de vaargeul af. De andere lichtjes zijn van schepen die met ons mee varen of ons tegemoetkomen. Het is een drukte van jewelste. Zeiljachten moeten net buiten de hoofdvaargeul blijven, maar dat ziet Ivar in deze omstandigheden niet zitten. De golven breken daar vlakbij met veel geweld op de zandbanken. Eén stuurfout en we lopen erop.

'*Lucipara two, Lucipara two,*' schalt het plotseling uit de marifoon. De havendienst heeft ons in de gaten. 'Dichter langs de boeien

varen,' gebiedt een streng klinkende mannenstem.

'We doen ons best,' legt Floris hoofdschuddend uit. Weet die man wel hoe moeilijk het is om in het donker, met harde wind en sterke stroming nauwkeurig te sturen? Naarmate we verder de Elbe op varen, worden de golven en wind minder. Als we Luci voor de sluis van Brunsbüttel aan de remming afmeren, laten de eerste zonnestrallen zich net boven de horizon zien. Uitgeput klimmen we in de achterkooi. We zijn een tijd later aangekomen dan gepland, maar wat maakt dat nou uit op een wereldreis, denkt Ivar. De reis waarvan hij al zo lang droomt, is eindelijk begonnen.

We gunnen onszelf maar een paar uur slaap. Nadat we door de sluis zijn, varen we in alle rust door het Noord-Oostzeekanaal naar Kiel. Daar leggen we 's avonds aan om de volgende dag onze eerste 'duurzame oplossing' te bezoeken.

Tijdens onze eerste nacht op zee is het bijna windstil.

DE POLYCRISIS VOLGENS IVAR

Ik moet een jaar of tien zijn geweest. We lagen met onze familieboot verwaaid in Muiden en bezochten het Muider slot. Binnen vertelde een gids over dikke muren, ridders in metalen harnassen en jonkvrouwen die 's winters bij het haardvuur warm probeerden te blijven. In een van de torens zag ik door een gat in de vloer het water van de slotgracht. 'Dat was de wc,' legde de gids uit. 'Maar de mensen dronken het water uit de slotgracht en werden daardoor ziek. Het is een van de redenen dat de mensen toen niet zo oud werden.' Wat dom, dacht ik. Gelukkig weten we tegenwoordig beter.

In vele opzichten is dat zo. Dankzij de ontwikkeling van de microscoop konden we ziekmakende microben zien en verklaren wat er precies gebeurde, waarna we ons gedrag aanpasten en beter opletten wat voor water we dronken. Toch valt me op dat we tegenwoordig eigenlijk nog steeds dom gedrag vertonen. We gebruiken de atmosfeer als een open riool voor de broeikasgassen die vrijkomen bij de productie van fossiele energie en het industriële landbouwsysteem. Van de zo ontstane klimaatcrisis krijgen we vervolgens veel last in de vorm van zeespiegelstijging, droogtes en overstromingen.¹

Of neem de biodiversiteitscrisis. Oerbossen zijn massaal vervangen door plantages van monocultuurgewassen, wat er mede toe heeft geleid dat talloze soorten volledig of bijna uitgestorven zijn.² We houden inmiddels zo veel vee dat de totale massa van alle koeien, varkens, schapen en kippen zo'n tien keer groter is dan die van alle wilde landzoogdieren bij elkaar.³ Om al ons vee te voeden gebruiken we ongeveer de helft van de totale beschikbare landbouwgrond.⁴ Onder water is het al niet veel beter. De oceanen zijn zo overbevist en veruild dat er in 2050 meer plastic dan vis in de zee zit als we zo doorgaan.⁵ Dat plastic komt als een giftige boemerang naar ons terug. Microplastics zitten al in vis, mosselen, honing en zelfs in ons bloed.⁶

Vanwege de nadruk op kortetermijnrendement zijn veel boeren gedwongen om intensieve landbouwmethoden te gebruiken. Dit heeft geleid tot een landbouwcrisis. Het meest

fundamentele probleem lijkt me dat de bodem steeds verder wordt uitgeput, waardoor onze voedselopbrengst in gevaar dreigt te komen.⁷

Volgens toonaangevende wetenschappers zijn er zo maar liefst negen planetaire grenzen die we naderen of al hebben overschreden.⁸ Met andere woorden: we zagen de tak af waar we zelf op zitten.

Maar wie zijn 'we' eigenlijk? Niet iedereen draagt in gelijke mate bij aan deze polycrisis. De sociale ongelijkheid heeft zulke grote vormen aangenomen⁹ dat we ook hiermee in een crisis zijn beland. Terwijl de superrijken bizar veel energie en materiaal verbruiken voor megahuisen, privéjets, dure auto's en superjachten, zijn de armste medemensen vooral bezig met overleven. Het gevolg is dat ecologische duurzaamheid bij geen van beide groepen een prioriteit is. Helaas lijkt ook de middenklasse te lijden aan een drang naar steeds meer bezit. Dat verbaast niet, want economische groei is onlosmakelijk verbonden geraakt met de westerse cultuur, met bezit als graadmeter voor maatschappelijk succes. Eeuwigdurende groei is bovendien vereist voor het functioneren van ons geldsysteem. We lijken te negeren dat onze planeet die steeds toenemende honger naar energie en materialen moet stillen, terwijl die juist niet onuitputtelijk is. Elk jaar zijn we eerder door onze natuurlijke hulpbronnen heen.¹⁰ Daardoor is een financieel-economische crisis in toenemende mate aannemelijk.¹¹

We lijken te zijn vergeten waar die steeds toenemende hoeveelheid energie en materiaal vandaan komt: van onze begrensde planeet.

Alsof dit allemaal nog niet erg genoeg is, versterken de verschillende crises elkaar. Zo leidt de klimaatcrisis bijvoorbeeld tot meer droogtes en overstromingen, waardoor de landbouwopbrengsten afnemen. Hierdoor stijgen de prijzen, waardoor de inflatie toeneemt, de rente stijgt, de schuldenberg onbetaalbaar dreigt te worden, en de financieel-economische crisis verder verergert.¹²

Wat negatief allemaal, er gaat toch ook heel veel goed? We hebben inderdaad de slavernij verboden en een man op de maan gezet. We zijn tegenwoordig rijker en beter opgeleid dan ooit en hebben nog nooit zo lang geleefd.¹³ Er gaat gelukkig ook heel veel goed en als mensheid hebben we bewezen tot grootse dingen in staat te zijn als het nodig is. Dat is het nu ook, omdat de verschillende crises zijn samengesmolten tot een polycrisis die existentiële vormen aan begint te nemen.¹⁴ Om onszelf te redden zullen we moeten stoppen met drinken uit de symbolische slotgrachten van tegenwoordig. We zullen een andere koers moeten varen, op basis van wetenschappelijke inzichten. En alle zeilen moeten bijzetten. Met z'n allen.

Helena legt permacultuur uit.

rant is ruim twintig jaar geleden opgericht door Helena en Stefan von Bothmer. We lunchen er tussen de vakantiegangers en raken in gesprek met Helena. Prompt biedt ze ons een les permacultuur aan. 'Permacultuur?' vraagt Ivar. 'Ja, die ontwerpprincipes passen wij hier toe,' lacht ze, met stralende ogen. 'Het gaat om verbindingen, net als in de natuur zelf. De moestuin heeft geen willekeurige plek, maar ligt in de luwte van het bos en wordt gevoed door een beekje. Elk gewas heeft zijn eigen verhaal en plaats. Planten die warmte verlangen, staan op het zuiden. Gewassen die veel zorg nodig hebben, staan langs de paden waar mensen het vaakst lopen. Planten die nutriënten in de bodem fixeren, groeien naast planten die ze juist nodig hebben. Plant- en keukenafval wordt omgetoverd tot compost. Schapenwol en zeewier tussen de planten maakt de bodem vruchtbaarder.' Het eiland is rotsig en het groeiseizoen relatief kort. Toch wordt er nu rijk geoogst. 'Als permacultuur hier werkt, moet het overal kunnen werken,' merkt Floris op. Goedgemust verlaten we de Kostereilanden om naar Noorwegen over te steken. Daar

loodsen kaboutervuurtorentjes ons veilig voorbij rotseilandjes met geel- of rood-gekleurde vakantiehuizen erop. Voorbij het zuidelijkste punt van het land wordt de kust zichtbaar onherbergzamer. Nabij Stavanger varen we de Lysefjord in, waar rotswanden van wel 1000 meter loodrecht omhoogrijzen. Spetterende watervallen completeren het adembenemende panorama. We voelen ons piepklein. In het gehucht Flørli leggen we aan om een oude waterkrachtcentrale te bezoeken, nu een museum. 'Maar liefst 98 procent van de Noorse elektriciteit wordt opgewekt met waterkracht, een wereldrecord,' leest Floris voor. De nieuwe centrale ligt pal naast de oude, maar is van buitenaf niet te zien. Zij is namelijk in de rotsen gebouwd. Daardoor blijft de esthetiek van de fjord onaangetast. Vanuit stuwmeren wordt er - afhankelijk van de energiebehoefte - meer of minder water naar de centrales vrijgegeven. Zo hebben de Noren op elk moment van de dag voldoende goedkope, hernieuwbare elektriciteit. En dat komt niet alleen van pas om duurzaam te koken en te verwarmen. Noorwegen is namelijk ook wereldrecordhouder in elektrische auto's. Zodra we een week later in Bergen de boot afstappen, zoekt de ene elektrische auto na de andere langs. Dat ze zo populair zijn, komt niet alleen door de milieuvoordelen. Belastingvrijstellingen en kortingen op tolwegen maken ze ook financieel aantrekkelijk. En wie elektrisch rijdt, mag gebruikmaken van busbanen, carpoolstroken en gratis parkeerplaatsen. Dat willen we zelf eens meemaken. Van een dealer in elektrische auto's mogen wij als 'duurzaamheidsjournalisten' er eentje lenen. Na een korte uitleg over de auto krijgen we de

sleutel overhandigd. Even later rijden we geruisloos door het spectaculaire fjordenschap van de Noorse westkust. De krachtige elektromotor, allerlei technische snufjes en de mooie afwerking van de auto maken grote indruk. Toch is Ivar kritisch. 'Het privébezit van een elektrische auto kan niet de enige duurzame oplossing zijn voor onze transportuitdaging. Voor zowel de productie van de auto als de accu's zijn immers schaarse grondstoffen nodig. En net als bij alle auto's komt ongezond fijnstof in de lucht als gevolg van remmen en slijtage van de banden.' 'Om nog meer verschil te maken, zouden we vooral minder moeten rijden, meer gebruik moeten maken van het openbaar vervoer of de fiets, en auto's vaker moeten delen. De elektrische variant welteverstaan,' vult Floris aan. Als we bij Lavik aankomen om de Sognefjord over te steken, zien we hem al varen:

Ampere, 's werelds eerste volledig elektrische autoveer. De machtige veerboot is in de plaats gekomen van een fossiel exemplaar dat per jaar één miljoen liter diesel verstookte. Nog voordat de klep omhooggaat en wij erop kunnen rijden, hangt *Ampere* al aan een grote stekker. Aan beide kanten van de fjord kan het veer tien minuten bijladen. In alle rust varen we naar de overkant. Het uitzicht over de fjord is grandioos, de frisse, schone lucht een verademing. In Noorwegen lijkt de elektrische revolutie niet meer te stoppen. De energievoorziening is al bijna volledig hernieuwbaar, dankzij investeringen in waterkracht. De Noren maken slim gebruik van de natuurlijke omstandigheden, stimuleren innovatie en versoepelen de overgang naar volledig fossielvrij transport. Hebben we hier zojuist de toekomst van veel andere landen gezien?

Het wordt al herfstweer in Noorwegen.

vermogensbeheerder tegen Ivars baas: *'I really think you should sweat your assets a bit harder.'* Waarmee hij onder andere bedoelde dat de CEO zijn personeel harder moest laten werken, minder moest betalen, of ontslaan. Ivar ervoer in die rol wat het betekent als alles draait om aandeelhouderswaarde. Vanwege het kwartaalkapitalisme wordt het management continu gedwongen de winst op korte termijn te verbeteren. Als het even tegenzit, zijn medewerkers daardoor altijd een kostenpost en volgen er pijnlijke ontslagrondes. Het verschil met de langetermijnvisie en duurzame werkverschaffing die bij MONDRAGON voorop staan, kan niet groter zijn. Ander is ervan overtuigd dat MONDRAGON van grote betekenis is voor heel Baskenland. *'Hier zijn de meeste van onze coöperaties gevestigd. De regio heeft mede daarom de laagste werkloosheid van Spanje, investeert het meest in innovatie, en de welvaart is er het eerlijkst verdeeld.'*

Geïnspireerd nemen we afscheid van Ander. Voor de terugreis naar Bilbao heeft Floris via een *car sharing*-app geregeld dat we met ene Nico kunnen meerijden. Al snel vertelt de vrolijke twintiger dat hij sinds kort als ingenieur voor MONDRAGON werkt. Hij is blij dat hij die baan heeft bemachtigd, want het bedrijf is immens populair onder jongeren in heel Spanje. *'Ik ben nu nog geen lid, maar als ik mijn werk goed blijf doen, heb ik straks een baan voor het leven,'* glundert hij.

Ivars ogen zijn vandaag verder geopend. *'Overall zouden coöperaties in de plaats moeten komen van het aandeelhoudersmodel. Democratischer, socialer en dus duurzamer. Die priester had een vooruitziende blik,'* concludeert hij.

Na een stormachtige, herfstige week met harde westenwind, koude lucht en buien, draait de wind naar noordoost. We grijpen onze kans. In de vaargids aangeprezen dorpjes en steden slaan we rücksichtslos over, want we willen niets liever dan zo snel mogelijk de Biskaje uit. Opgelucht halen we dan ook adem als we na drie dagen de indrukwekkend hoge rots van Kaap Finisterre rond. Vrijwel meteen nadat we om dit 'einde van het land' zijn gevaren, wordt het weer aanzienlijk beter. Grijseluchten maken plaats voor een wolkeloze hemel en warme herfstzon. Hè hè, nu hebben we de Biskaje écht achter ons hebben gelaten!

We ankeren in de baai om de hoek van de kaap. In korte broeken en T-shirts kajakken we naar de wal en volgen een wandelpad dat steeds verder omhoog kronkelt. Zwetend komen we boven. We staan voor een grote vuurtoren. Al eeuwen is deze Faro de Finisterre een belangrijk herkenningspunt voor zeevarenden. En niet alleen voor hen. De vuurtoren symboliseert ook het officieuze einde van de pelgrimsroute naar Santiago de Compostela, of Jacobsweg. Om ons heen vieren andere wandelaars uitbundig de voltooiing van hun lange wandeling. Ze vallen elkaar om de hals, een fles wijn gaat van mond naar mond, er vloeien tranen. We raken in gesprek met een jongeman van een jaar of dertig die openhartig vertelt waarom hij is gaan wandelen. *'Mijn vader overleed plotseling. Dat heeft mijn hele leven op z'n kop gezet. Ik ging me afvragen waarom ik zo hard werkte en amper tijd had voor mijn familie en mezelf. Ik zat met al die emoties en die drukke baan en kwam er niet uit,'* begint hij. *'Ik had ruimte in mijn hoofd nodig, dus ben ik gaan wandelen. Onderweg werd mij duidelijk dat familie, vrienden, de natuur en ervaringen het belangrijkste zijn in mijn leven.'*

Een ijsberg verspert de weg in Groenland.